

## Література

1. Афоризми та сентенції Юрія Ілленка. Криниця для спраглих. Автор ідеї, укладач та літ. редактор Ірина Фаріон. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 160 с.
2. Венеційська комісія розкритикувала мовний закон: які зміни рекомендують Україні. Доступно з: <https://zmina.info/articles/veneczianska-komisiya-rozkrytykuvala-movnuj-zakon-yaki-zminy-rekomenduyut-ukrayini/>.
3. Куди Гриневич спрямовує мільйони доларів допомоги освітній реформі. Доступно з: [https://antikor.com.ua/articles/256151-kudi\\_grinevich\\_sprjamovuje\\_miljioni\\_dolariv\\_dopomogi\\_osvitnij\\_reformi](https://antikor.com.ua/articles/256151-kudi_grinevich_sprjamovuje_miljioni_dolariv_dopomogi_osvitnij_reformi)
4. Лібералізм. Доступно з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Україна може ухвалити найбільш ліберальний у Європі мовний закон. Доступно з: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2601310-ukraina-moze-uhvaliti-najbils-liberalnij-u-evropi-movnij-zakon-deputat.html>
6. Тоталітаризм. Доступно з: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Фаріон І. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально-гібридна і національна мовні моделі (1989–2019 рр.) / Українська реальність крізь призму терміна. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 47–93.

УДК 81'23

## СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС ЛІНГВОЦИДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**Ігор Чикайло,**

*старший викладач кафедри українознавства*

*Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького*

*У статті розглянуто особливості лінгвоциду як соціолінгвістичного явища, окреслено вплив асимілятивних факторів на процес розвитку української мови від Київської Русі до сьогодення. Проаналізовано чинники, які згубно вплинули на формування українського лінгвосоціуму.*

**Ключові слова:** *лінгвоцид, зміна психології народу, синдром байдужості, соціальна психіка, нівелювання української мови.*

*The article considers the peculiarities of linguicide as a sociopsychological phenomenon, outlines the influence of assimilative factors on the development of the Ukrainian language from Kyiv Rus to the present time. The factors that had destructive effect on the formation of the Ukrainian linguistic society are analysed.*

**Keywords:** *linguicide, change in the psychology of the people, indifference syndrome, social psyche, leveling of the Ukrainian language.*

Формування, становлення і розвиток української мови, її існування як мови окремої самобутньої нації у добу бездержавності українського народу супроводжувалося таким негативним феноменом, який дістав назву лінгвоцид (від лат. *Lingua* – мова, *caedere* – знищення). Лінгвоцид як нищення мови пригнобленого народу є універсальним методом етноциду, його невід’ємним компонентом [7, с.193].

Про негативні зміни у психології народу, який втрачає рідну мову, писали визначні українські вчені О. Потебня, І. Франко, І. Огієнко та ін. У своїй книзі «Українська культура» Іван Огієнко наголошував, що «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування... Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я ... І поки живе мова – житиме й народ, яко націо-

нальність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозить ся поміж дужчим народом» [6, с. 239-240].

Якими ж засобами користувалися колонізатори для зміни психології українського народу, для ліквідації українського народу як окремої культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу? Одним з них є фізичне знищення та залякування людей.

Знайомлячись з історією України [9, с. 9], ми переконуємось у тому, що геноцид українського народу розпочинає свою історію ще з часів Київської Русі. Для прикладу наведемо страхітливе зруйнування Києва 1169 року володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським, коли, як переказує літописець, не було помилування анікому і нізвідки. Промовистим був сам характер акції князя: заради зміцнення власного авторитету він уже не утверджувався, а плюндрував його: «то він три дні без жалю грабував і руйнував столицю України-Руси і, щоб остаточно її понизити, не залишився сам у Києві князувати, а посадив свого намісника» [3, с. 58-59].

Показовим для остраху всієї України було зруйнування 1708 року гетьманської столиці Батурина, жорстоке катування і страта не лише чоловіків, а навіть жінок і дітей. Усе це не могло не залишити відбитку у психіці народу. «Трупки нещасних жертв вкривали вулиці, а понівечені тіла взятих у полон козаків прив'язували до дошок і кидали в р. Сейм, аби, пливучи, вони наводили жах на всіх, хто намірився підтримати Мазепу... Події у Батурині стали ніби прелюдією до терору, який охопив Україну» [11, с. 414].

Для залякування українців за день до виборів нового гетьмана 16 листопада 1708 р. у Глухові було проведено імітацію страти Мазепи, гетьмана, що посмів зробити виклик самому царю і прагнув звільнити Україну з-під московського колоніального гніту. Жорстокістю і цинізмом вражає інсценізоване піддання анафемі гетьмана Івана Мазепи, яке було проведене 23 листопада того року у трьох соборах одночасно.

Але царизм перевершила своїми репресивно-каральними засобами державна система московсько-більшовицьких загарбників у ХХ ст. Політика воєнного комунізму, «розкуркулювання» та вивезення розкуркулених українців до Сибіру й на Далекий Схід, штучно сплановані голодомори, арешти, замовні вбивства – ось методи, до яких вдавалися загарбники для знищення українців як окремої європейської нації. Яскравим підтвердженням цього є так званий «Закон про п'ять колосків» (серпень 1932 р.), згідно з яким за найменшу крадіжку колгоспного майна карали розстрілом, а «за пом'якшуючих обставин» – 10 роками позбавлення волі.

Каральні органи тоталітарної держави мали справу не з особистостями, а з небажаними верствами, і відповідно репресували не окремих людей, а цілі верстви. Була вивезена практично вся буржуазія, колишні офіцери, священники, лікарі, учителі, адвокати та інші освічені люди [4, с. 14].

«Нема людини – нема проблем», «Я б вивіз до Сибіру всіх українців, якби їх не було так багато» та «Жити стало краще, жити стало веселіше» – ці слова Сталіна були дороговказом для комуністичної ідеологічно-пропагандистської машини. Усе це ламало психологію особи, прищеплювало людям синдром байдужості: нічого не знаю, нічого не бачив, нічого нікому не скажу. Окрім того, масове знищення українського населення негативно вплинуло й на його популярність, репродуктивні процеси та національне виховання дітей, підлітків, молоді. Залишилася велика кількість безвільних і бездумних осіб і тому в усіх сферах біологічного і соціального розвитку відбулися трансформації. «Негативні зміни протягом 3-4 поколінь дали пролонговані наслідки серед нащадків. В Україні, ослабленій в інтелектуальному, духовному, матеріальному і репродуктивному відношеннях вибірки людей, що вижили, створили покоління манкуртів без роду і племені, без генетичної пам'яті» [8, с. 34]. У результаті

цих довготривалих асимілятивних процесів відбувається нівелювання поняття «рідної мови», що сповільнює і унеможливає національну ідентифікацію українців.

Агресивні сусіди України завжди прагнули полонізувати, мадяризувати, румунізувати, словакізувати, чехізувати (1918 – 1938 рр.), зросійшити українців. А для цього вони використовували ще один досить дієвий спосіб лінгвоциду – пониження статусу і престижу мови.

Її називали «варварською» (М. Карамзін), обласною малоросійською говіркою племені, яке ніколи не було народом, а тим більше – державою (В. Белінський, М. Горький), поляки доводили, що галицький говір – це діалектний різновид польської мови (напр., римо-католицький архієпископ Львова граф А. Анквич стверджував, що у Галичині є лише один народ – польський і що русини говорять польським діалектом, а «в Галичині, як частині давньої Польщі, може бути лише польська мова народною і польські школи» [2, с. 152]); словаки – що закарпатські говірки належать до словацької мови; румуни, що українці Буковини – це румуни, які забули румунську мову [5, с. 92].

«Поетична мова України стала предметом зневаги і насмішок», - писав у позаминулому столітті М. Костомаров. Але й сьогодні стереотипом побутової свідомості наших північних сусідів-україноненависників залишається міф про недорозвиненість української мови, меншовартість її носіїв.

Великодержавницьким шовінізмом і сьогодні пронизані виступи окремих російських науковців. Так, наприклад, у збірнику статей «Український сепаратизм в Росії. Ідеологія національного розколу», який виданий у Москві, Михайло (один з керівників Православного центру імперських політичних досліджень, основною метою якого є доведення, що українство зраджує російським кореням і прагне до національного розколу) у «Передмові» проголошує: «Національно мислячі російські люди зобов'язані заради майбутнього російського народу в жодному разі не визнавати прав на існування за державою «Україна», «українським народом» й «українською мовою». Історія не знає ні того, ні другого, ні третього. Це – фетиш, створений ідеологією наших ворогів» [10, с. 27]. Стаття, яку він подав до збірника має дуже промовисту назву «Украинский туман должен рассеяться, и русское солнце взойдет».

На нівелювання і втрату престижу української мови була націлена й радянська педагогіка. Викладання рідної мови у школі було організоване так, що учні вербально заучували мовні поняття і явища без комунікативної спрямованості знань. Мову вивчали лише як збірник правил, а не як багатограний діалог з матеріальною і духовною культурою країни. Історичну правду про втручання колонізаторів у соціальну психіку українського народу у документальному вигляді висвітлює доктор філологічних наук, професор В. В. Лизанчук у навчально-методичному посібнику «Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка» [5].

Ще у квітні 1933 року у журналі «Большовик України» з'являється публікація «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті», яка ґрунтується на доповіді Андрія Хвилі – заступника наркома освіти УРСР – на нараді у ЦК КП(б)У, у якій «висунув такі вимоги: а) припинити негайно видання всіх словників; б) переглянути словники і всю термінологію; в) провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському Союзі і вживана й на Україні; г) переглянути кадри на мовному фронті і вигнати з цього фронту буржуазно-націоналістичні елементи; д) переглянути український правопис; ... ж) видати спеціального документа, який би всі ці питання всебічно охопив і забезпечив цілковитий дальший розвиток української радянської культури на мовному фронті дійсно більшовицькими шляхами, так, як вчив нас Ленін, як цьому вчить нас тов. Сталін» [5, с. 107].

Іншим яскравим прикладом нівелювання української мови служить такий факт. «1951 рік. За вироком закритого судового засідання розстріляли 33 студентів Харківського університету за відмову скласти іспити російською мовою, 800 – репресували. Ось у який спосіб Харків став «руським городом» [5, с. 158].

Українці, загнані у російську мовну клітку й довго утримувані у ній, за інерцією продовжують перебувати у цій клітці й нині. Одним із підтверджень цього є певні наші комплекси, серед яких є страх перед рідною мовою. «Українець, як Едіп, убив свого батька – свою самість, мову, і вертається вона до нього хіба в пісні за столом... Говорити по-українськи замість радості мовлення, задоволення від мови часто зводиться до обов'язку перед мовою, психологічного дискомфорту і невдоволення собою і ... мовою» [1, с. 150].

Постійний тиск, переслідування, зневажання, неможливість зробити кар'єру не могли не мати наслідків у психіці багатьох українців. Українськість витіснялася з їхньої пам'яті. Сформувавши українське безпам'ятство Росія багато в чому досягла свого: багато українців не хочуть чути про штучні голодомори, масове розкуркулення, примусове виселення на Північ і в Сибір, колгоспне кріпацтво, винищення інтелігенції, варварське ставлення до землі, природи, нинішнє агресивне вторгнення «братньої» Росії на українську землю. Тому наші проблеми – як мовні так і національні – пов'язані не так з негативними сторонами ментальності, як із втраченою або спотвореною пам'яттю народу. Таким чином, людиною, яка втратила материнську мову, легко маніпулювати, позбавляючи її національної ідентичності, світобачення та світосприйняття.

Після здобуття державної незалежності у свідомості масово зрусіфікованої частини українського населення сталися певні психологічні зміни у ставленні до української мови. Після отримання статусу державної престиж української мови значно зріс. Проте мовна політика, яка існує у незалежній Україні, не гарантує у повній мірі зміни реального стану фактичної дискримінації українців у їх власній країні. На нашу думку, необхідно з'ясувати істинну сутність політиків, високопосадовців, громадських діячів і вчених в Україні, які спростовують, заперечують або приховують факти геноциду, етноциду, лінгвоциду у стосунку українців, які дотримуються думки, що борці за свободу України є її ворогами, а гноблення і приниження цілого народу інтерпретують як «братню допомогу» і «дружбу народів». Тут встановлення істини має принципово важливе значення, тому що вивчення лінгвоциду, його причин, методів, аспектів, а особливо наслідків, має бути проведене за всіма параметрами дуже пильно і ретельно.

## Література

1. Андрусів С. Страх перед мовою як психоконкомплекс сучасного українця // Сучасність. – 1995, - № 7-8. – С. 147-152.
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XIX ст.). – Львів: Світ, 1996. – 448 с.
3. Дорошенко Д. І. Нарис історії України в 2-х томах. Том 1 (до половини XVIII століття). – К.: Глобус, 1992. – 238 с.
4. Кульчицький С. В. Розповідь канадського історика про минуле й сучасне України (Передмова до першого видання 1991 р.) // Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – 3 – те вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – С. 5-17.
5. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – 258 с.
6. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 1918. – 273 с.
7. Радевич-Винницький Ярослав. Україна: від мови до нації.– Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1977. – 360 с.
8. Служинська З. Рід людський в Україні. – Львів: б. в., 1995. – 114 с.

9. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – 3-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.: іл.

10. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального раскола. Сборник. / Вступительная статья и комментарии М. Б. Смолина. Оформление М. Ю. Зайцева.- М.: Москва, 1998. – 432 с.

11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с.: іл.

УДК 398.223

## **НАРОДНИЙ ГЕРОЙ У ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВАХ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: СЕМАНТИЧНИЙ ТА ПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

**Оксана Чікало,**

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу  
фольклористики Інституту народознавства НАН України*

*У статті проаналізовано образ героя у народних наративах 1940–1960 років, записаних на Волині та Прикарпатті. Простежено типологію образу в діахронії. Наголошено на традиційній семантиці, поезії та рисах, притаманних для фольклорного матеріалу ХХ століття.*

**Ключові слова:** фольклор, наратив, образ, народний герой, поетика, семантика, традиція, інновація, повстанець.

*The article analyzes the image of the hero in the folk narratives of 1940-1960, recorded in Volhynia and Prykarpattia. The typology of the image in diachrony is traced. Emphasis is placed on traditional semantics, poetics and features inherent in the folklore material of the twentieth century.*

**Keywords:** folklore, narrative, image, national hero, poetics, semantics, tradition, innovation, insurgent.

Фольклорний образ героя формувався впродовж дуже тривалого часу у контексті європейської культури, яка, як не парадоксально, вилонивши його у вигляді міфічного героя, надалі залежала від його трансформацій. Для культурологів, антропологів, етнологів та й, зрештою, фольклористів це один з маркерів, який дозволяє простежити зміни у етнічній свідомості, психології та культурі. Тому герой і героїка кожної історичної доби інтерпритується у свій спосіб та має особливий арсенал поетичних засобів, притаманних як для певного історичного відтинку, так і традиційних, характерних рис для зображення народного героя.

Мета статті – простежити типологію образу героя у народній прозі, фокушуючись на матеріалі, який охоплює події 40-х–60-х років ХХ століття. Проаналізувати, як змінювався його семантичний відтінок у діахронії, виявити поетичні відмінності зображення та сталі елементи, які забезпечують тяглість традиції.

Об'єктом та джерельною базою дослідження є народні наративи, записані під час польових обстежень різних теренів Західної України, переважно Волині та Прикарпаття. Це народні оповідання про національно-визвольні змагання середини ХХ століття, носіями яких ще є учасники і свідки цієї боротьби, а також їхні нащадки.